

Permeabilitats fluctuants? Algunes representacions del multilingüisme en la narrativa insular contemporània

Pilar Arnau i Segarra

Et toute langue est étrangère

Guillevic

El bilingüisme, sovint diglòssic, i també el multilingüisme són fenòmens molt més extensos i habituals que no pas el monolingüisme latent. Aquests fenòmens es produeixen tant a nivell individual com col·lectiu. Un cert eurocentrisme (i l'educació uniformitzant franquista) ens du sovint a oblidar que el contacte de llengües, sota innumbrables formes, es dona en molts espais geogràfics, i no només en espais allunyats al nostre territori lingüístic català.

En l'àmbit literari existeix la tendència a considerar que un autor només pot "escriure bé" en una llengua, la seva llengua materna; d'altra banda, en el cas d'autors alfabetitzats en una segona llengua, sovint es pressuposa que només poden expressar-se en la llengua escolar, la llengua de formació intel·lectual. El cas català, amb un bilingüisme diglòssic més que no pas ambilingüisme (terme emprat sobretot en la sociolingüística anglosaxona per definir l'ús de dues llengües amb igualtat de facilitat en tots els àmbits) aporta consideracions pròpies: molts autors catalanoparlants alfabetitzats a l'escola exclusivament en castellà segueixen emprant aquesta llengua com a única d'expressió en els seus escrits, negant-se així a participar activament en un bilingüisme literari. Perquè, als escriptors, se'ls sol exigir una elevada competència lingüística, un domini de la llengua escrita molt més elevat que no pas el nivell que es podria exigir a altres sectors professionals vinculats a la producció lingüística, com ara polítics, periodistes o comunicadors televisius. En molts espais, però molt concretament en les zones de contacte de llengües, aquesta exigència es veu limitada per fronteres polítiques, històriques, socials i culturals que fluctuen contínuament, i de les quals, tot cal dir-ho, els escriptors no en són els responsables.

El mite del monolingüisme, en el qual es presenta una correspondència ideal entre un territori, una nació, una llengua i una literatura, està sofrint un qüestionament creixent. La idea que les llengües i les cultures nacionals són homogènies ha estat emprada com un mecanisme dels estats-nació occidentals amb la voluntat d'inculcar una identitat comuna als seus ciutadans. Actualment, el paradigma romàntic monolingüe nacional ja no es pot correspondre a la realitat fracturada de les experiències lingüístiques i culturals de les nostres societats modernes globalitzades. El multilingüisme no és un fenomen modern, però sí que ho són les noves modalitats en les quals es manifesta, modalitats que són fruit dels desenvolupaments recents, degudes sobretot al món de la tecnologia (comunicació, facilitats de mobilitat del transport) i la política (migracions). Malgrat això, el paradigma romàntic monolingüe nacional continua essent un recurs que molts estats utilitzen per a l'organització de les societats occidentals, un monopoli que ha institucionalitzat els estudis polítics, culturals, literaris i lingüístics amb criteris fonamentalment monolingües. Des de la meitat del segle XIX, aquesta institucionalització ha evitat la creació de conceptes plurals com el de multilingüisme: es pressuposaven unes identitats estables, unes llengües maternes úniques, unes identitats nacionals monolingües i monoculturals, unes fronteres delimitades.

En les darreres dècades del segle XX diverses ciències pluridisciplinàries s'han interessat pel multilingüisme i la pluralitat de les llengües en general. Gràcies al creixent interès pels nous contactes lingüístics s'han "descobert" noves definicions de les literatures (nacionals) en un món globalitzat. S'hi qüestionen els paradigmes nacionals, temporals i lingüístics que tradicionalment organitzaven i institucionalitzaven una idea il·lusòria de cultures literàries unificades a l'interior dels estudis literaris. I és que les zones de contacte entre diferents llengües i cultures cobreixen territoris cada vegada més grans i més diversos. Indubtablement, aquests nous contextos multilingües obliguen a reconsiderar les vinculacions entre literatura i identitat(s) cultural(s).

Però cal tenir present també que les relacions entre les llengües, les literatures i les cultures no són relacions d'igualtat, es vinculen mitjançant relacions ideològiques (i sovint també polítiques i

econòmiques) de subordinació i de domini. No hem de caure en el parany de la idealització del fet multilingüe.

El teòric holandès Doke van Dieren distingeix diversos tipus de relacions socials entre el multilingüisme i la literatura. Els cataloga en binomis: individual/social, horitzontal/vertical i subtractiu/additiu. Al primer, ja ens hi hem referit anteriorment, el multilingüisme pot donar-se a nivell individual (un individu parla més d'una llengua), o a nivell social (un col·lectiu empra habitualment més d'una llengua). Respecte a la segona diferència, van Dieke la relaciona amb la (des)igualtat entre les varietats lingüístiques existents dins la societat. Si totes les varietats tenen el mateix estatus i ús a nivell social, econòmic i polític, el multilingüisme és horitzontal. En canvi, en molts països la llengua de la majoria domina les altres varietats i fins i tot existeix una jerarquia de llengües, en la qual la llengua dominant té tot el poder i el prestigi, mentre que les altres llengües en tenen cada vegada menys. Aquesta relació sol ser el resultat de la conquesta o de la immigració massiva, i es denomina plurilingüisme vertical. Evidentment s'hi poden distingir molts nivells de domini (o submissió) lingüística.

El tercer binomi proposat per van Dieren esmenta dos tipus de multilingüisme, l'additiu i el subtractiu. Aquest darrer està estretament relacionat amb l'estatus que té una llengua per al parlant individual, per al seu entorn quotidià o informal, i per als seus àmbits formals. Així, el plurilingüisme additiu té lloc quan, en les tres situacions anteriors, la llengua nativa de l'individu té un estatus més elevat que la segona llengua apresada. En canvi, el subtractiu es forma quan la segona llengua té més prestigi que no pas la llengua nativa. La llengua dominant amenaça l'estatus i l'ús de la llengua nativa (van Dieren 2001: 47-49).

El binomi "un escriptor/una llengua" ha dominat en molts espais literaris. En situacions de multilingüisme subtractiu, és a dir, en contextos de subordinació de la llengua nativa a la llengua segona, s'exigeix als autors de la llengua nativa una fidelitat inalterable, una fidelitat lingüística que no té cap relació amb elements estètics o creatius: quan un autor català que ha publicat sempre en aquesta llengua decideix passar-se al castellà (normalment per raons comercials) rep una allau de crítiques, d'origen ideològic, que res

tenen a veure amb el valor literari de la seua obra. El fet (multi)lingüístic és també un fenomen social i ideològic.

Les (noves) grans zones de contacte lingüístic

L'experiència dels individus en les grans metròpolis culturals europees i nord-americanes és un reflex de la multiculturalitat creixent: la vida quotidiana està influenciada per un progressiu multilingüisme vinculat als impactes de la globalització, al desenvolupament i la popularització de les tecnologies de la comunicació, a les migracions de diversos orígens, a la mobilitat professional, o fins i tot a l'exili, entre d'altres motius destacables. En aquestes grans urbs, a banda de les llengües "nacionals", s'hi multipliquen les llengües dels col·lectius de nouvinguts amb dialectes, geoelectes, sociolectes, "jargons", etc. Aquestes grans metròpolis culturals es configuren a partir d'una xarxa més o menys articulada per diferents estructures socioculturals les quals, segons els seus orígens i l'espai ideològic als quals pertanyen, es barregen entre elles, formen relacions simbiòtiques o parasitàries, o es desenvolupen paral·lelament, limitades, sense gairebé cap contacte actiu. Així, a Nova York es troben carrers sencers, fins i tot barris, on les llengües dominants són l'alemany, el suec o el xinès; mentre que a Berlín hi ha barris on ho són el turc o el rus.

La realitat lingüística és dinàmica, heterogènia. La fragmentació dels codis lingüístics desestabilitza la poètica del creador. El multilingüisme literari assumeix, doncs, manifestacions molt diverses.

Els escriptors d'origen forà, o els escriptors "bilingües", han d'assumir el dilema de triar entre la seva llengua materna o la llengua (o les llengües) de la societat d'acollida. O totes dues. O cap d'elles. Joyce, Ionesco, Pound, Beckett, Cioran, Kafka o Sollers són els "francitiradors" més cèlebres d'aquesta guerra contra les evidències de la llengua nacional; són, sens dubte, els escriptors més coneguts que s'escapen del marc lingüístic nacional. En l'àmbit espanyol, estan molt estudiats els casos de Semprún i Arrabal. En l'alemany, els dels escriptors d'origen turc Emine Sevgi Özdamars i Feridun Zaimoglu, amb la particularitat que aquest darrer ha plasmat en les seues

primeres obres la llengua “bastarda” dels joves turcs alemanys (Schmitz-Emans 2007). En l’espai literari català és coneguda la “resistència” lingüística dels escriptors catalans exiliats a Hispanoamèrica a partir de 1939. Són populars també els casos d’escriptors magrebins (alguns de llengua materna àrab o amazic) que s’expressen literàriament només en francès; o dels escriptors barcelonins que als anys 70-80 triaren el castellà com a únic codi lingüístic de creació, i fossilitzaren el fenomen, tot resistint-se a assumir el català com a idioma literari (Arnau i Segarra 2002: 145). En la tria de la llengua, no solament hi participen criteris ideològics o comercials: els elements psicològics, especialment psicolingüístics, també hi juguen un rol decisiu, fins al punt que sovint els mateixos escriptors experimenten un cert neguit a l’hora d’explicar-la. L’escriptora Laura Alcobedo, nascuda a la ciutat argentina de La Plata el 1968, es va exiliar a França amb la seua mare, per raons polítiques, l’any 1978. Ha publicat tota la seua obra de creació en francès: ‘La langue espagnole me touche énormément, je suis très sensible à sa musique, elle parvient à m’émouvoir comme aucune autre. Mais j’écris en français, c’est ainsi...’ (Hacen 2010: s. p.) Malgrat escriure exclusivament en francès, i haver viscut més del 75% de la seva vida a França, la narrativa d’Alcoba va representar, i amb gran èxit de crítica, la literatura argentina a la darrera Fira del Llibre de Frankfurt 2010, en què Argentina era el país convidat. Les relacions entre els diversos codis lingüístics i culturals ens duria a un debat sobre les identitats literàries, culturals i nacionals que superaria l’objectiu d’aquest treball. Basta esmentar que la discriminació positiva envers la literatura escrita en català per representar la cultura catalana a la Fira del Llibre de Frankfurt de 2007 no fou ben entesa per la major part de la crítica alemanya, la qual pensava que una cultura literària pot tenir diverses manifestacions lingüístiques.

Algunes representacions de l’heterolingüisme insular

El terme “heterolingüisme” es refereix a l’ús de llengües estrangeres o de varietats lingüístiques socials, regionals o històriques en els textos literaris. El teòric quebequès Rainier Grutman ho defineix com ‘la présence dans un texte d’idiomes étrangers, sous quelque forme que

ce soit, aussi bien que de variétés (sociales, régionales ou chronologiques) de la langue principale' (Lawson-Hellu 2004: s. p.). Recorda la noció bakhtiniana d'heteroglòssia, que es refereix a l'estratificació interna, característica de tota llengua (nacional), i a la diversitat dels estils a l'interior d'una sola llengua. Segons Reinhilde Meylaerts:

Il serait pourtant naïf de croire que les modalités littéraires de l'hétérolingüisme se conforment simplement aux usages sociaux. Lorsqu'on étudie les rapports entre langues et littératures, les langues littéraires, surtout en milieux multilingues, se présentent comme des lieux de convergences des discours d'une époque, comme la mise en mots de positions idéologiques particulières. (Meylaerts 2007: 3)

En un text, el grau de monolingüisme i de multilingüisme, la seua interrelació, pot crear ambigüitats i confusions a l'hora d'analitzar-lo: s'hi han de tenir presents els conceptes de cultura i literatura vinculats a la llengua, el territori, la nació o el grup social. *Die Buddenbrooks*, la famosa novel·la de Thomas Mann, comença amb dues frases significatives: 'Was ist das — Was ist das... *Je, den Düwel ook, c'est la question, ma très cher demoiselle*', una polifonia lingüística que s'inicia en alemany, continua en baix alemany, i finalitza en francès. Però és que a més l'autor comença amb una interrogació "Was ist das" (Què és això) que recorda una frase religiosa de gran importància en el món protestant. És una cita del catecisme luterà que va ser emprada pels joves protestants des de mitjans segle xvi fins mitjans segle xx. Per tant, amb només dues frases s'entén que es tracta d'un *milieu* hugonot (protestant d'origen francòfon), en el qual expressar-se en aquesta llengua és un signe de prestigi social.

En un món com l'actual, definit per una evident tensió entre la universalitat i la particularitat, entre la diversitat i la uniformitat, la literatura continua mantenint la seua capacitat per a l'expressió de la diferència, la seua vocació artística oberta, la seua herència de territori de la memòria (Meseguer 2002: 3).

La literatura insular, actualment, té dues manifestacions lingüístiques majoritàries: en castellà i en català. No em referiré ací a

la situació sociolingüística a les Balears, prou estudiada per autors com G. Bibiloni, J. Corbera o J. Melià. No obstant això, voldria fer una breu referència a la singularitat que té el català en el seu domini lingüístic complet: l'existència d'un estàndard amb particularitats lingüístiques de tipus regional, anomenades sovint paraestàndards o subestàndards. Ja l'any 1983, Isidor Marí es referia a l'especial situació sociolingüística del català, sense un estàndard completament assolit, però amb un mínim de tres estàndards regionals que feien (fan encara) la funció de model de llengua (Marí 1983), i que molts escriptors assumeixen per a les seues obres de creació, tot depenent del seu origen lingüístic: valencià, català insular o català central.

Actualment, els escriptors insulars que escriuen en català són molt més nombrosos que no pas els que creen les seves obres literàries en castellà. Això no implica cap valoració literària, moltes obres narratives de l'escriptor mallorquí José Carlos Llop, escrites en castellà, han rebut crítiques magnífiques, tant a Mallorca com a la península. En aquest apartat ens limitarem doncs, als primers, als autors que escriuen en català, però abans voldria exposar unes quantes consideracions.

En primer lloc, caldria delimitar el concepte de literatura insular, un fenomen molt més complex del que podria semblar. Ens referim a la literatura "creada" per *escriptors nascuts exclusivament en aquestes territoris* (exceptuant el cèlebre cas de Biel Mesquida, nascut a Castelló de la Plana), o també a les obres escrites *en aquestes terres*? En aquest cas, Mallorca, i en menor grau Eivissa, compten amb obres escrites per autors que hi han viscut molt (o poc) temps, però que han creat en altres llengües. Podem considerar literatura insular la produïda a Deià, en anglès, per Robert Graves? La de Gaspar Melchor de Jovellanos en castellà? La d'escriptors alemanys com Doris Gercke, que escrigué *Die Insel* (1990), un "Krimi" (novel·la detectivesca) sobre Mallorca, des de Mallorca, però sense conèixer un mot de català?

D'altra banda, les migracions dels darrers anys estan generant noves formes de producció. Alguns escriptors argentins residents a Balears segueixen escrivint exclusivament en castellà, però la poeta alemanya Sabine Schiffner, que viu a Mallorca des de l'any 2007, està "reescrivint" part de la seva obra en el català que està aprenent. La

reescriptura de la pròpia obra en una altra llengua és un altre recurs lingüístic present en la literatura contemporània. Alguns narradors catalans escriuen les seues obres en català, però després les tradueixen, en un procés de reescriptura molt elaborat, en llengua castellana. El cas de Carme Riera ha estat estudiat en diverses ocasions (Hina 2002).

Si recordem la definició d'heterolingüisme esmentada anteriorment, podem veure que la literatura insular escrita en català té pocs casos d'incursions d'altres idiomes. La llengua principal segueix sent el català, però alguns autors han fet algunes concessions al multilingüisme, que es manifesta especialment en els diàlegs, i té una funció molt concreta: reforçar la versemblança del text. El teatre costumista dels segles XIX i primera meitat del XX té diversos exemples d'aquest multilingüisme (molt sovint amb una gran riquesa de varietats dialectals), que gairebé sempre està vinculat a una funció humorística, fins i tot grotesca. Aquest procediment no és nou, ja al segle XVI el plurilingüisme literari es manifestava amb procediments que barrejaven la dimensió còmica amb la realista (Canonica 1996).

Al segle XX mallorquí, hi destaquen els *Desbarats* de Llorenç Villalonga,¹ unes peces teatrals breus escrites amb gran influència del registre oral que reflecteixen el comportament dels grups socials insulars; d'una banda, el contrast entre la identitat illenca i la forana, i de l'altra, el conflicte entre l'aristocràcia i els altres estaments de la societat mallorquina. Els *Disbarats* estan escrits en diverses llengües i el *code-switching* deixa entreveure la quotidianitat del contacte de llengües en un àmbit molt concret. Especialment en els diàlegs, l'ús del multilingüisme serveix per a agrupar socialment els personatges i il·lustrar les seues actituds lingüístiques (Berger 2002: 65).

Als *Desbarats*, s'hi introdueix el multilingüisme mitjançant el fenomen del turisme. A 'S'hi van trobar ben a prop' Villalonga hi barreja el castellà i el català, propis d'una societat "bilingüe", amb frases en alemany, anglès, francès i italià:

¹ L'obra *Desbarats* va ser publicada l'any 1965 a Daedalus, i es reedità de nou a l'any 1975 sota el títol *La marquesa de Pax i altres disbarats*, a Club editor. Se'n va fer una edició en castellà que es publicà a l'any 1974 sota el títol *Despropósitos*.

AMANDA: Mira, allà hi ha un homo amb galons que pareix es conserge.
MARIANO: Sí... *Oiga, conserje...*
HOME DELS GALONS (malhumorat): *Cosa vuole?*
MARIANO: *A ver si se ocupan de nosotros.*
HOME DELS GALONS: *Attendez, s'il vous plaît.*
MARIANO: *Pero indíquenos las habitaciones.*
HOME DELS GALONS: *Andate al diavolo. ¿Habitaciones? Pasen al grill room, please. Who is there? ¡Va! ¡Dejen paso! Bitte!* (Villalonga 1975: 147)

El turisme ha estat un dels motius literaris més recurrents de la narrativa mallorquina de la dècada dels 70 del segle xx (Arnau i Segarra 1999). No obstant això, pocs autors han emprat el multilingüisme per reflectir les varietats lingüístiques que s'originaven en la societat mallorquina com a conseqüència de les diferents procedències lingüístiques dels turistes. De fet, les incursions multilingües són mínimes, només alguna frase d'algun diàleg breu. Els textos estan escrits en català i, encara que se suposa que els treballadors immigrants no tenien suficients coneixements d'aquesta llengua per expressar-s'hi, ni els turistes estrangers tampoc, se solen presentar el diàlegs, monòlegs interiors, etc., exclusivament en llengua catalana. Així i tot, trobem algunes excepcions. Atès que en la realitat sociolingüística insular el castellà era la llengua dominant en les zones turístiques, alguns autors en feien esment puntualment. A la cuina dels hotels es cridava: '—Dos segundos! —Cuatro terceros!' (Santandreu 1981: 110).

Alguns autors insulars de la dècada reflexionen sobre el nou contacte de llengües en les zones turístiques. El domini del castellà en aquests espais es reflecteix en algunes obres. De fet, l'ús del castellà com a llengua gairebé única en el món del proletariat hotelier creava alguns maldecaps als treballadors mallorquins del sector, molts d'ells procedents de zones catalanomonolingües de l'illa, que no dominaven suficientment la llengua castellana per a comunicar-se amb els treballadors nouvinguts de zones castellanoparlants de la península. Aquest fenomen generava certs conflictes lingüístics: 'en Fernando no hi ha qui l'entengui quan parla foraster, i no és que xerri molt bé es

mallorquí, però jo l'entenc millor que quan xerra foraster' (Oliver 1971: 108).

Aquest comentari d'un nen mallorquí que treballa de grum en un hotel no ens ha de fer creure que considerés el castellà una llengua secundària. Ben al contrari, el nen considera que el castellà és la llengua de prestigi que s'ha d'emprar en la comunicació amb els turistes, i l'empra sempre que vol establir amistat amb els nens clients de l'hotel, un anglès i una xinesa.

En general, i malgrat que la llengua catalana és la dominant en aquest tipus de narrativa, alguns autors hi intenten reflectir les actituds lingüístiques de la societat mallorquina, sense proposar-se crear una literatura multilingüe. De tant en tant es permeten algunes excepcions i *fan parlar* els immigrants en castellà. Aquest fet pretén augmentar la credibilitat del text, tot subratllant la procedència dels treballadors, regional i de classe. Així, un cambrer d'Almeria mostra les mans esquerdades a una cambrera mallorquina i li diu: '—Mire uzté, zeñorita. De la cal' (Vicens 1968:135).

Els narradors mallorquins dels 70 foren els primers escriptors catalans de la postguerra que, sense fer literatura costumista (narració i teatre), empraren diversos registres lingüístics i, excepcionalment, hi inclogueren algunes frases (o paraules) de diàlegs en altres llengües, com ara el castellà (llengua dels treballadors), o l'anglès, l'alemany o el francès (llengües dels turistes). Aquest fenomen respon a la voluntat explícita dels narradors mallorquins d'aquella generació d'apropar-se com més millor a la realitat social illenca, amb l'objectiu de subratllar l'efecte de fidelitat a la societat de la qual volien fer una crònica literària (Arnau i Segarra 1999: 214-215).

A *Corbs afamegats* (1972), de Gabriel Tomàs, apareix una novetat: els textos escrits produïts pels treballadors peninsulars i pels turistes estrangers (cartes, targetes postals) es transcriuen en la llengua nativa del parlant, el castellà i l'anglès, respectivament. Aquest fenomen lingüístic es repeteix en altres obres emmarcades en un context turístic: els diàlegs són gairebé sempre en català, però en els textos escrits produïts per no catalanoparlants es respecta la llengua original. Amb aquesta pluralitat es subratlla la diferenciació entre text oral i text escrit: mentre que el primer podria vincular-se a una certa idealització lingüística (els peninsulars aprenen i els turistes parlen

català), el text escrit adquireix una altra dimensió, la impossibilitat del no catalanoparlant d'escriure en català. Hem de tenir en compte que som a la dècada dels 70, quan el català encara no tenia ni tan sols l'estatus de llengua vehicular de l'ensenyament; de fet, la major part de la societat catalanoparlant illenca no tenia coneixements de català escrit.

La precisió de la llengua textual en la narrativa catalana continua sent encara avui en dia una "necessitat" de l'escriptor. A *La meitat de l'ànima* (2004), de Carme Riera, la narradora especifica sovint la llengua dels textos que emprà en la seua investigació. Així, la narradora transcriu un article del diari francès *Le Provençal*, i ella mateix especifica "Traduec l'escrit" (Riera 2004: 105), a l'hora de presentar-lo en català al lector. En una altra ocasió la narradora comenta una carta, incompleta, de la seva mare, dirigida al seu amant, i en transcriu un fragment, en llengua catalana (2004: 144-145). Més endavant fa una descripció detallada de la cal·ligrafia, la qualitat del paper, el tipus de ploma emprada i altres aspectes d'aquesta epístola, i el més sorprenent: "[aquesta carta és] l'única que està escrita en francès, idioma que alterna amb el castellà. Un fet que va induir-me a suposar que el seu amant no era català, sinó castellà o francès, almenys algú que s'expressava en les dues llengües" (2004: 46), amb la qual cosa la narradora especifica implícitament que ha traduït la carta al català. Una "precisió lingüística" més que potser no fóra necessària si se suposés que el (possible) lector d'aquesta novel·la té una competència lingüística suficient en les tres llengües. Aquest és precisament un dels "desavantatges comercials" de la literatura multilingüe: el fet que el lector ha de dominar les diverses llengües textuais de l'obra literària per poder-la "entendre", la qual cosa pot limitar considerablement el nombre de possibles lectors, i per tant també de compradors, de l'obra multilingüe.

Un cas excepcional d'heterolingüisme a la literatura insular contemporània²

En el marc literari intrínsecament insular sobresurt un cas excepcional d'heterolingüisme que va causar una gran sensació en el moment de la seua publicació. Em refereixo a *La gallina cega* (1993), de Josep Palou, una novel·la negra amb gran dosi d'humor i càrrega ideològica, que emprà la mescla de llengües com a instrument funcional. *La gallina cega* narra les aventures, i desventures, de Bernat Cloquell, un jove fuster d'aspecte grotesc, la mare del qual és una vídua feixista i autoritària. La monòtona quotidianitat del jove es veurà afectada quan coneixerà l'enigmàtica Aina Frau. Arran d'aquesta coneixença, Bernat es veurà involucrat en un món de drogues i corrupció, i s'endinsarà en el territori de l'alta burgesia turística especulativa aliada al capital espanyol. *La gallina cega* perfila un retrat irònic, implacable i pessimista, d'una societat desarrelada culturalment, immersa en una greu crisi d'identitat; una societat sotmesa al poder de sectors que s'enriqueixen ràpidament amb negocis poc ètics.

Josep Palou concedeix una singular heterogeneïtat lingüística a aquest text, atorgant-li unes pautes lingüístiques properes a la "realitat" sociolingüística de l'illa. Així, la veu narradora en primera persona apareix en català estàndard, en la modalitat insular que conreen molts escriptors mallorquins. Els diàlegs, però, assumeixen un multilingüisme que supera la dicotomia bilingüe: si bé es podria pensar que dues comunitats lingüístiques corresponen a dues llengües, aviat comprovarem que la realitat és molt més complexa, i les senyes d'identitat col·lectiva poden simbolitzar diversos espais lingüístics i socials, els quals demostren una gran permeabilitat circumstancial.

Les veus dels personatges mallorquins (quan empren el català), se situen en la varietat dialectal mallorquina caracteritzada, entre d'altres, per l'ús de l'article salat, dels pronoms i la morfologia verbal propis, la inclusió de nombrosos elements lingüístics del registre col·loquial o familiar (interjeccions i partícules com "Mem", "Idò"), de vulgarismes propis d'aquests registres, i de castellanismes habituals de la parla insular ("entonses", "assunto", etc).

² He analitzat ja aquesta obra a Arnau i Segarra (2002).

D'altra banda, les veus pertanyents als empleats d'hosteleria, de l'administració estatal, de la policia, dels guàrdies jurats, dels vigilants de l'aeroport i dels gorilles de les discoteques; és a dir, de la major part de treballadors del sector serveis i de l'administració estatal, hi apareixen exclusivament en castellà. A aquest grup lingüístic es sumen els empresaris mallorquins vinculats als militars colpistes (1993: 67), l'alta burgesia madrilenya que estiuja a l'illa (1993: 167 i seg.) i els gitanos (1993: 13).

Vaig passar per davant la casa que havien ocupat recentment uns gitanos.

[...] El precís instant que mirava de no trepitjar una taronja esclafada va sortir la que devia ser la mare, amb un poal a cada mà.

—*Échame una mano, guapo, tú que tas fuerte*— em demanà. [...]

—*Con mucho gusto, señora.*

Vaig agafar-li un dels poals. [...]

—*¿Qué passa?*— s'estranyà. Quan ho va entendre aclarí:

—*Ej que el poso negro ya lo tenemo lleno, ¿sabe?* (1993: 13)

Palou introdueix particularitats lingüístiques amb voluntat jocosa, amb la intenció de ridiculitzar la parla de certs col·lectius socials. No ho fa només amb els gitanos i els individus procedents de les zones del sud de la península, sinó també amb els mallorquins catalanoparlants quan intenten expressar-s'hi en castellà. La seua manca de competència lingüística és ridiculitzada contínuament. Ací, l'autor apel·la despietadament al bon humor del lector: els "seseos", la sintaxi i el lèxic mal emprat que Palou posa en boca de Bernat, i d'altres personatges mallorquins, tenen fins i tot una funció ridiculitzant:

Una vegada a mitjan curs, ell [el professor de llengua espanyola] m'aturà pel passadís quan ja sortíem al pati.

—*Se ha acabado de hablar de Jenkins en mi clase* —m'advertí, indignat—. *¿Estamos? Sólo faltaría que con lo poco que leen tus compañeros, encima los aficiones a la literatura barata.*

—*Pero Jenkins no hase, de literatura barata* —vaig replicar. —*¿Que ha leído algun libro suyo, ustet?* (1993: 23)

Un efecte humorístic semblant, gairebé irrisori, es percep en altres situacions lingüístiques entre catalanoparlants i castellanoparlants, quan els primers no parlen la seua llengua materna:

Don Biel tornà amb una corregudeta.

—*Me hase el efecto que don Andrés se ha empreñado lo suyo* —digué a n'en Montserrat, pujant al cotxe. —*Tú portate bien, ¿eh? No sea cosa que me hagas quedar mal* (1993: 64).

La ridiculització dels intents dels autòctons d'expressar-se en una llengua que no és la seua deixa entreveure la crítica de l'autor a aquesta mena de bilingüisme unidireccional en què la llengua de comunicació entre les dues comunitats lingüístiques és únicament la castellana. Palou aporta, sempre en clau d'humor, reflexions sobre la situació sociolingüística imperant. La causa no és només la política lingüística anticatalana del franquisme, sinó també la immigració massiva de població de zones castellanoparlants de la península, i el consegüent moviment de població interna que tingué lloc a Mallorca (1993: 10). També s'hi descriuen els problemes que tingué Bernat per aprendre castellà en arribar a l'escola, els quals, encara que ací estiguin deformats per grans pinzellades esperpèntiques, poden recordar-nos els conflictes experimentats per molts nins escolaritzats en una llengua imposada que els resulta absolutament estrangera (1993: 24).

Palou no solament se serveix de situacions sociolingüístiques conflictives habituals per a mostrar l'heterogeneïtat lingüística de Mallorca, sinó que a més es posiciona i fa una crítica ideològica irònica, constant, tenaç, d'aquells elements que s'oposen a la normalització lingüística del català. El tractament que hi fa del multilingüisme està sotmès a un corpus ideològic crític amb la presència d'altres llengües que no siguin la catalana. L'autodiàleg lingüístic de molts de mallorquins està personificat grotescament en la novel·la per dos personatges: la seua mare, una franquista la gran passió de la qual és escriure cartes al director dels diaris denunciant l'assetjament catalanista a Mallorca (1993: 11 i seg.), i Lluís Serdó, un individu sense formació filològica, però amb gran presència mediàtica, que reivindica el que ell anomena un "mallorquí pur", i en

darrera instància, la superioritat del castellà sobre la llengua (sigui quina sigui) parlada a Mallorca.

vaig acceptar acompanyar mumare a una xerrada organitzada pel *Centro Cultural Mallorquín* [...]

—Qui la dóna, sa conferència? —vaig demanar, la veritat és que amb una absoluta manca d'interès.

—En Lluís Serdó.

—Lluís Serdó? I qui és, aquest?

—Com, que qui és? S'homo que se n'entén més de sa llengua de tot Mallorca. Li dóna vint voltes a tots els llicenciadets de sa universitat.

—Què és? Filòleg?

—Pots pensar! Ni li fa cap falta. (1993: 40-41)

El personatge Lluís Serdó de *La gallina cega* està inspirat en un individu real, en Lluís Cerdó Fernández, autor en el seu moment de nombroses conferències i articles contra la unitat de la llengua catalana. En un article publicat a *El Mundo*, Cerdó comentava irònicament la seua presència en la novel·la de Palou, la seua “immortalitat”, i evidentment aprofitava per llançar una dura crítica contra els defensors de la unitat lingüística, siguin filòlegs o polítics (Cerdó Fernández 1993: 22).

La paròdia caricaturesca de Cerdó/Serdó apareguda a *La gallina cega* ens recorda el tractament del personatge Jordi Valls, d'*El amante bilingüe*, de l'escriptor barceloní Juan Marsé, el qual corresponia al lingüista Francesc Vallverdú, autor precisament d'una de les primeres reflexions sobre el compromís lingüístic/ideològic dels escriptors catalans (Vallverdú 1975). Tant Palou com Marsé empren els seus textos per a fer una crítica ideològica de les actituds lingüístiques que consideren reprovables. Així, mentre Palou defensa la unitat de la llengua catalana i la seva normalització en els territoris que li corresponen històricament, Marsé critica la política lingüística de la Generalitat de Catalunya.

Tot plegat, l'heterolingüisme de *La gallina cega* té una funció clarament ideològica. Palou hi empra la mescla de llengües i dialectes per a donar una major versemblança al text:

La novel·la negra [...] té l'obligació de reflectir la realitat més immediata. Davant aquesta situació, si parlem de la llengua, un escriptor té diverses opcions. Vázquez Montalbán, posem per cas, descriu una Barcelona on l'únic idioma existent és l'espanyol, i on el català és només una referència cultural molt ocasional. Per altra banda, tenim l'escriptor català que fa exactament el contrari: tots els seus personatges són catalanoparlants. Tant una opció com l'altra em semblen mancades de realisme. Tots sabem que a la nostra societat la policia i els xoriços, per exemple, en un noranta-nou per cent dels casos, parlen el que aquí en deim "foraster". Si a la meua novel·la havia de mostrar la realitat, necessàriament m'havia de sortir amb un llenguatge anormal, amb dos idiomes barrejats i en conflicte constant. (Colom 1993: 3)

Palou posa de manifest en aquestes declaracions el seu desig d'autenticitat, la seua voluntat de vincular la realitat social i cultural de Mallorca a la literatura, com si aquesta fos un mirall on pogués reflectir-se. Per això emprà un procediment literari multilingüe, però que pressuposa la capacitat lingüística bilingüe dels seus lectors. *La gallina cega* té una funció catàrtica, tant en l'autor (qui malgrat l'èxit d'aquesta novel·la no ha tornat a publicar-ne cap més), com en el lector. La catarsi lingüística mitjançant la paròdia i la sàtira com a instrument ideològic.

Conclusions

El multilingüisme és un fenomen creixent en el món actual. La globalització, i especialment les noves tecnologies de comunicació, les migracions, la política o l'abaratiment del transport internacional, entre d'altres, han estat els motius que han fet augmentar el contacte de llengües. Al nostre país se sol parlar de bilingüisme com el fenomen "ideal" en el qual dues llengües, la catalana i la castellana, s'hi troben en igualtat de condicions, però la realitat sociolingüística catalana és molt més complexa. El contacte de llengües a les Balears ha augmentat en els darrers anys a conseqüència sobretot del turisme i les migracions. En l'àmbit literari insular les representacions del multilingüisme són encara febles, i solen estar vinculades al món del turisme. L'heterolingüisme insular sol tenir un caràcter funcional:

subratllar la versemblança del text. Així, l'ús de diverses llengües en un text intenta materialitzar la presència de diverses comunitats lingüístiques, però sense recórrer, per exemple, al *code-switching* que se sent sovint pels carrers de Palma i que encara només té una presència bastant minsa en la literatura insular. Hom haurà d'esperar que les noves generacions, descendents de la darrera ona d'immigració plurinacional i plurilingüística a les Balears, s'incorporin al món literari. De fet, han estat els fills dels turcs immigrants, a Alemanya, dels magrebins, a França, o dels portoriquenys i mexicans, als Estats Units, els qui han iniciat els camins literaris multilingües en les literatures nacionals dels països en què s'instal·laren els seus pares. Al Principat ja tenim dos casos cèlebres d'escriptores filles de la immigració, que escriuen en català, com ara Laila Karrouch (Nador, 1977) i Najat El Hachmi (Nador, 1979) escriptores catalanes nascudes al Marroc que es traslladaren al nostre país de nines amb les seves famílies. Cal recordar que El Hachmi guanyà el Premi Lluç de Narrativa Catalana 2008 amb *L'últim patriarca*, i Karrouch el Premi Columna Jove de 2004 amb *De Nador a Vic*. Altres escriptors com Matthew Tree (Londres, 1958) es traslladaren al Principat ja com joves adults i aprengueren el català a Barcelona. Tree trià el català com a llengua literària, en la qual ja ha publicat dotze llibres, entre narrativa, assaig, entrevistes, etc.

A les Balears la immigració plurilingüe ha estat massiva, però temporalment més recent que al Principat; ara, però, us imagineu una novel·la centrada en un dissabte de matí al mercat de Pere Garau de Palma? Podem augurar que en els pròxims decennis les permeabilitats lingüístiques en la literatura insular esdevindran ben fluctuants.

Bibliografia

- Arnau i Segarra P. 1999. *Narrativa i turisme a Mallorca (1968-1980)*, Palma: Editorial Documenta Balear.
- ; Joan i Tous, P.; Tietz, M. (Ed.) 2002. *Escribir entre dos lenguas. Escritores catalanes y la elección de la lengua literaria / Escriure entre dues llengües. Escriptors catalans i*

- l'elecció de la llengua literària*, Kassel: Edition Reichenberger.
- ; 2002. 'La mezcla de lenguas como instrumento ideológico: *La gallina cega* (1993), de Josep Palou', Arnau i Segarra, P.; Joan i Tous, P.; Tietz, M. (Ed.) *Escribir entre dos lenguas. Escritores catalanes y la elección de la lengua literaria / Escriure entre dues llengües. Escriptors catalans i l'elecció de la llengua literària*, Kassel: Edition Reichenberger, pàg. 143-157.
- Berger, V. 2002. 'El bilingüismo literario de Llorenç Villalonga', Arnau i Segarra, P.; Joan i Tous, P.; Tietz, M. (Ed.) *Escribir entre dos lenguas. Escritores catalanes y la elección de la lengua literaria / Escriure entre dues llengües. Escriptors catalans i l'elecció de la llengua literària*, Kassel: Edition Reichenberger, pàg. 59-76.
- Canonica, E. 1996. 'Del pecado plurilingüe a la absolución monolingüe', *Criticón*, 66-67, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, pàg. 369-382.
- Cerdo Fernández, L. 1993. 'Ya soy inmortal', *El Mundo*, 7 d'abril, pàg. 22.
- Colom, Ll. 1993. 'Un autor novell que arriba trepitjant fort', entrevista a J. Palou, *Cultural*, 153, suplement de *Diario de Mallorca*, 25 d'abril, pàg. 1-3.
- Hacen, A. 2010. 'Sans le lecteur, sans son expérience, il ne reste, en effet, que l'absence', entrevista a L. Alcoba, *La Presse de Tunisie* (10 de febrer). Consultable en línia: <http://www.facebook.com/note.php?note_id=320546663124>. Accedit dia 1 de desembre de 2010.
- Hina, H. 2002. 'Traducción y reescritura: Carme Riera como escritora bilingüe', Arnau i Segarra, P.; Joan i Tous, P.; Tietz, M. (Ed.) *Escribir entre dos lenguas. Escritores catalanes y la elección de la lengua literaria / Escriure entre dues llengües. Escriptors catalans i l'elecció de la llengua literària*, Kassel: Edition Reichenberger, pàg. 131-142.
- Lawson-Hellu, L. 2004. 'Norme, éthique sociale et hétérolingüisme dans les écritures africaines', *Semen. Revue de sémio-*

- lingüistique des textes et des discours*, 18. Consultable en línia: <<http://semen.revues.org/2256>>. Accedit dia 1 de desembre de 2010.
- Marí, I. 1983. 'Registres i varietats de la llengua'. *COM ensenyar català als adults*, 3, pàg. 24-26.
- Meseguer, Ll. 2002. 'La literatura siempre es multilingüe. Reflexión sobre la diversidad lingüística en la literatura desde el mundo hispánico', Arnau i Segarra, P.; Joan i Tous, P.; Tietz, M. (Ed.) *Escribir entre dos lenguas. Escritores catalanes y la elección de la lengua literaria / Escriure entre dues llengües. Escriptors catalans i l'elecció de la llengua literària*, Kassel: Edition Reichenberger, pàg. 1-14.
- Meylaerts, R. 2007. 'Les langues de la littérature: multilinguisme, traduction, identité'. European Day of Languages, 26/09/2007. Consultable en línia: <<https://lirias.kuleuven.be/handle/123456789/211241>>. Accedit: 1 de desembre de 2010.
- Oliver, M. A. 1971. *Cròniques d'un mig estiu*, Barcelona: Club editor.
- Palou, J. 1993. *La gallina cega*, Barcelona: Edicions de la Magrana.
- Riera, C. 2004. *La meitat de l'ànima*, Barcelona: Edicions 62.
- Santandreu, J. 1981. *Camí de coix*, Palma: Editorial Moll.
- Schmeling, M.; Schmitz-Emans, M. (Ed.) 2002. *Multilinguale Literatur im 20. Jahrhundert*, Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann, GmbH.
- Schmitz-Emans, M. 2007. 'Die Heimat ist die Fremde', *Rubin. Wissenschaftsmagazin der Ruhr-Universität Bochum*. Monogràfic: 'Globaler Wandel', pàg. 46-49.
- Spinnen, B. 2007. 'Zu Hause in Babel — Mehrsprachigkeit und moderne Literatur in Europa', *Die Politische Meinung*, 449 (abril), pàg. 49-55.
- Tomàs, G. 1972. *Corbs afamegats*, Barcelona: Edicions 62.
- Van Dieren, D. 2001. 'El plurilingüismo: ¿lujo o conflicto?'. Consultable en línia <<http://odur.let.rug.nl/~dejonge/courses/ckio/web/trabajos/dieren.pdf>> Accedit dia 1 de desembre de 2010.
- Vallverdú, F. 1975. *L'escriptor català i el problema de la llengua*, Barcelona, Edicions 62.

Vicens, A. 1968. *Banc de fusta*, Palma: Editorial Moll.

Villalonga, Ll. 1975. *La marquesa de Pax i altres Disbarats*,
Barcelona: Club editor.